

AKTANTTIRAKENTEEN TYPOLOGIAA

Gilbert Lazard *L'actance*. Linguistique nouvelle. Paris: Presses Universitaires de France, 1994. XIV + 285 s. ISBN 2-13-045775-4.

Gilbert Lazard *Actancy*. Empirical Approaches to Language Typology 19. Berlin: Mouton de Gruyter, 1998. XV + 286 s. ISBN 3-11-015670-9.

Ranskalaisen kielitypologin Gilbert Lazardin teos (alkuperäinen ja englanninos) käsittelee erittäin monipuolisesti aktanttirakennetta ja sen typologiaa. Aiheen käsittelytapaa kirjoittaja itse kuvaa perinteiseksi funktionaaliseksi strukturalismiksi. Lazard lähtee liikkeelle rakenteiden morfosyntaksista ja päättyy semanttisiin ja pragmaattisiin yleistyksiin. Tällainen lähtökohta saattaa aluksi sekoittaa semanttisesti suuntautunutta typologia, mutta tuloksena on kuitenkin eittämättä paras saatavilla oleva aktanttirakenteen käsikirja. Kirja tarjoaa esimerkkejä hyvin monista kielistä, minkä takia sillä on varmasti annettavaa myös aktanttirakenteeseen enemmän vihkiytyneille. Tämän lisäksi kirjan monet teoreettiset pohdinnat tarjonnevat jokaiselle uusia näkökulmia »itsestään selviin» asioihin. Lazard pyrkii esittämään kaikki käsiteltävät teemat jatkumoina (jos mahdollista) eikä yksinkertaistavina joko/tai-dikotomioina. Varsinainen alkeiskirja *L'actance / Actancy* ei ole, vaan sen lukeminen edellyttää jonkin verran syntaksin termien ja teorioiden tuntemusta.

Kirja jakautuu kuuteen lukuun. Luvussa on väkisinkin jonkin verran päällekkäisyyttä, koska niissä käsitellään samaa aihetta eri näkökulmista. Kirjan argumentointi ei kuitenkaan polje paikallaan, vaan siinä edetään hyvin loogisesti ja selkeästi. Luvussa 1 (Aktanssin välineet) käsitellään hyvin yleisellä tasolla sitä, miten eri morfosyntaktisin keinoin aktanttirooleja ja niiden muunnoksia voidaan ilmaista. Luku 2 (Aktanttirakenteita) käsittelee eri aktanttiskeemoja ja

niiden semanttisia ja morfosyntaktisia ominaisuuksia. Luvussa 3 (Aktantit) pohditaan eri aktanttien statusta ja kriteerejä, joiden perusteella aktantit voidaan erottaa toisistaan. Luvussa 4 (Verbiluokat) verbit jaetaan aktanttien lukumäärän ja semantiikan mukaan eri luokkiin. Luvussa 5 (Aktanssimuunnoksia) käsitellään joitain tärkeimpiä aktanttirakenteen muunnoksia. Luku 6 (Korrelaatioita) on yhteenvedonomainen esitys kirjan tärkeimmistä havainnoista.

Luvussa 1 esitellään esimerkein sitä, millä eri tavoin verbin ja nominaalilausekkeiden välisiä suhteita voidaan ilmaista. Esimerkkejä on sekä tutuista (latina) että yleisesti tuntemattomammista kielistä (kuten avaari ja bafia), ja ne on aina esitetty ja analysoitu hyvin selkeästi morfeemittaisilla glosseilla. Luvun 1 lähestymistapa on hyvin morfosyntaktinen, semanttiset pohdiskelut on jätetty myöhemmäksi. Luvussa erotetaan kommunikatiivisen intension merkitysajat ja aktanssin välineet selvästi toisistaan. Kommunikatiivista intentiota voivat Lazardin mukaan merkitä intonaatio, sanajärjestys, remaattiset tai temaattiset partikkelit, morfologiset muutokset (esim. verbissä merkittävät topikalisaatiot) ja syntaktiset keinot (lohkolauseet jne.). Aktanssin välineisiin lukeutuvat puolestaan subjekti/agenttia ja erilaisia objekteja (joiden rakennetta käsitellään tarkemmin myöhemmin) merkitsevät morfeemit sekä sanajärjestys. Luvussa 1 lukijaa saattaa häiritä se, että Lazard ei vielä selvästi täsmennä käyttämäänsä terminologiaa. Esimerkiksi termien *agentti* ja *objekti* käyttämi-

nen viitattaessa morfosyntaksin tason ilmiöihin saattaa häiritä, joskus taas termiä *subjekti* käytetään *agentin* sijaan. Selitys tälle terminologiasekaannukselle tulee vasta luvussa 2.

Luvussa 2 esitellään aluksi abstraktien skeemojen muodossa sitä, millaisia aktanttirakennetyyppejä kielissä voi teoriassa olla. Sitten keskitytään yleisimpiin tyyppihin, joita selvennetään esimerkein. Lazard aloittaa esityksensä tutuilla ergatiivi- ja akkusatiivirakenteilla, jotka hän perustaa sille, miten yksiaktanttisen peruslauseen aktantti merkitään verrattuna jompaankumpaan kaksiaktanttisen lauseen aktanteista. Lazard mainitsee myös sen tärkeän seikan, että ergatiivisuutta tai akkusatiivisuutta ei tule rajoittaa pelkkään (morfologisesti merkittyyn) sijamuotoon, vaan pitää ottaa huomioon myös se, miten aktantit syntaktisesti käyttäytyvät (vrt. Dixon 1994: 143–).

Akkusatiivi- ja ergatiivikielten lisäksi kolmantena päätyyppinä Lazard käsittelee *kaksijakoista rakennetta* (structure duale, dual structure); tällä termillä hän korvaa usein sekaannusta aiheuttavan termin *aktiivikieli* (vrt. Lazard 1997: 251). Jos kielessä on kaksijakoinen rakenne, se on sekä ergatiivinen että akkusatiivinen eikä kumpikaan rakenne dominoi. Kaksijakoisuutta ei voi saada selville vain lausepareja vertaamalla, koska se on koko kielen kattava ominaisuus.

Käsiteltäväksi otetaan myös muita mahdollisia aktanttirakenteen tyyppisiä, esimerkiksi tyyppi, jossa kummankaan kaksiaktanttisen lauseen aktantin ominaisuudet eivät vastaa yksiaktanttisen (perus)lauseen aktantin ominaisuuksia. Lisäksi luvussa käsitellään erilaisia esimerkiksi tempuksesta, aspektista tai verbin semantiikasta johdettuja sekatyyppejä.

Lazard kyseenalaistaa ergatiivikielten subjektin käsitteen ja päätyy semantiikkaan perustuvaan termiin *agentti*, joka on siinä mielessä parempi, että se on suunnilleen

sama kaikissa kielissä. Kuten Lazard itse toteaa, tämäkään ratkaisu ei ole täysin onnistunut, koska monet agentit — siinä merkityksessä kuin termiä tässä käytetään — eivät ole semanttisesti agenttiivisia. Lazard esittelee lyhyesti myös muita tähän ongelmaan esitettyjä ratkaisuja (Foley ja Van Valin: *Actor*, Dixon: *A, S, O*) ja esittää tämän jälkeen vielä uuden syntaktisen, mutta semantiikkaan pohjaavan aktanttien rooliin, jonka lähtökohtana ovat yksi- tai kaksiaktanttiset peruslauseet ja jonka tarkoituksena on muodostaa aktanttirakenteen typologian tutkimuksen pohja. Kaksiaktanttisen lauseen prototyyppi on kielten tapa ilmaista transitiivisia toiminta- ja teko-lauseita (esim. *mies tappoi koiran*). Missään kohdassa ei valitettavasti kuitenkaan käy tarkkaan selville, mitä Lazard tarkoittaa yksiaktanttisella peruslauseella.

Edellä esitetyt jaot ovat perustuneet hyvin pitkälti vain aktanttien merkintään. Ergatiivisuutta ja akkusatiivisuutta voidaan käsitellä myös erilaisten syntaktisten seikkojen valossa (refleksiivin ja resiprokaalin muodostus, elliptisen rakenteen viittaussuhteet jne.). Näitä Lazard kutsuu toisen tason kriteereiksi. Niiden perusteella myös monet ergatiivikieliset ovat akkusatiivisia ainakin joiltakin osin, kuten yleisesti tiedetään. Tämä osoittaa Lazardin mukaan sen, että kielissä on havaittavissa pyrkimys kohti akkusatiivisuutta, joka on rakenteena luonnollisempi kuin ergatiivinen rakenne.

Lopuksi Lazard kritisoi termien *ergatiivinen* vs. *akkusatiivinen kieli* epämääräistä tai liian yksinkertaistavaa käyttöä. Hänen mukaansa hallitsevan aktanttirakenteen (perustekolauseeseen perustuen) selvittämisen jälkeen toisen tason kriteerit vaativat erillistä analyysiä (joiden antama tulos saattaa siis erota ensimmäisen tason kriteerien antamasta). Lazard pitääkin termejä *hallitsevasti akkusatiivinen* ja *hallitsevasti ergatiivinen* parempina kuin termejä *akkusatiivi-*

nen tai *ergatiivinen*, vaikka käyttääkin kirjassa myöhemmin vakiintuneita termejä *ergatiivi-* ja *akkusatiivikiellet*.

Luvun 3 alussa Lazard erottaa kaksi aktanttirakenteen tutkimuksen tapaa toisistaan. Ensimmäinen tapa (jota edustavat esimerkiksi Fillmore, Pottier, Chafe, J. Anderson, Jackendoff ja Langacker) on onomasiologinen. Siinä lähdetään liikkeelle semanttisista rooleista päätyen niiden kautta kieliopillisiin rooleihin ja relaatioihin. Lazard on itse valinnut semasiologisen tavan. Hän lähtee liikkeelle puhtaasti morfosyntaksista päätyen sen kautta universaaleihin semanttisiin relaatioihin. Luvussa käsitellään yksityiskohtaisemmin jo edellisessä luvussa esille tulleita ensimmäisen ja toisen tason kriteereitä. Luvun alussa tehdään selkeät jaot toisaalta osanottajien ja aktanttien ja toisaalta aktanttien ja vapaiden määritteiden välillä (erot eivät välttämättä heijastu suoraan morfosyntaksiin). Vapaat määritteet eivät ole verbien pakollisesti vaatimia eikä niiden lukumäärää lauseessa ole (teoriassa) rajattu. Aktantit jaetaan luvussa edelleen pakollisiin (*it rains*), verbien vaatimiin ja hallitsemiin (valenssi ja rektio) sekä verbien ainoastaan hallitsemiin aktantteihin (aktantin paikallaolo ei ole välttämätön, mutta jos aktantti esiintyy, se on pakollisesti tietyssä sijassa) sekä adstantteihin (aktantit, jotka on oltava, mutta joiden muoto ei ole rektion määräämä, esim. *asua*: **hän asuu* vs. *hän asuu Paimiossa, miehensä kanssa, järven rannalla* jne.). Lazard ottaa käsittelyyn suuren joukon erilaisia kriteerejä (esim. ranskan subjektilla katsotaan olevan yksitoista ominaisuutta), joiden perusteella aktantit voidaan ensinnäkin määrittellä ja toiseksi jakaa edelleen keskeisimpiin ja perifeerisempiin (toisaalta tässä on kehäpäätelmän vaara: miten kriteerit on saatu selville?). Monissa kielissä aktantit ovatkin osa jatkumoa, joka alkaa keskeisistä aktanteista ja päättyy vapaisiin määritteisiin.

Rajat eri tyyppien välillä eivät ole selvät.

Luvussa 3 otetaan esille myös termien *objekti* ja *subjekti* (tässä järjestyksessä) ongelmallisuus ja moniselitteisyys kielitieteessä. Lazard määrittelee objektiksi sen aktantin, joka viittaa patienttiin kaksiaktantisessa peruslauseessa, ja kaikki ne aktantit muissa lauseissa, joita kieli kohtelee samoin kuin tätä. Hän luettelee muutamia kriteerejä, joiden perusteella objekti voidaan tunnistaa lauseesta, ja keskittyy objektin kohdalla kuvaamaan pikemminkin epäselviä tapauksia. Lazard ottaa luvussa käyttöön termin *objektivyöhyke*, johon kuuluvat kaikki objektityypit. Jokaisessa kielessä on verbiin läheisesti liittyvä objektivyöhyke, johon kielestä riippuen voi kuulua yksi tai useampi jäsen. Objektivyöhykkeen käsite osoittautuu esimerkkien valossa hyvinkin käyttökelpoiseksi, koska usein ei ole mahdollista valita lauseesta yhtä ainoaa objektia eivätkä erot objektien ja muiden verbiin läheisesti liittyvien määritteiden välillä ole mitenkään selviä.

Luvun lopussa Lazard käsittelee melko laajasti subjektin käsitettä. Hän suhtautuu siihen varauksellisesti, koska tämäkään termi ei missään mielessä ole yksiselitteinen. Subjektin käsitettä ja sen ongelmallisuutta esitellään ranskan ja chickasawin avulla. Jo näiden kahden kielen vertailu riittää osoittamaan, miten kielet eroavat toisistaan subjektinsa suhteen. Lazard käsittelee myös muita kieliä, jotka tuovat esille indoeurooppalaisiin kieliin perustuvan subjektikäsitteen ongelmallisuuden. Tätä subjektikäsitettä on sellaisenaan haluttu soveltaa myös muiden kielten subjektin määrittelyyn, usein melko huonoin tuloksin (vrt. Lazard 1997: 255); monissa kielissä esim. verbin kongruenssi ja nominaalilausekkeiden sijanmerkintä eivät ole varmoja subjektin tunnuksia (vrt. Dryer 1997: 121). Luvun 3 yhteenvedossa Lazard kyseenalaistaa monet subjektista annetut kuvaukset, mutta ei

itse lähde esittämään »lopullisia» ratkaisuja. Hän kuitenkin ehdottaa mahdollista typologiaa, joka perustuu sille, miten kielet ilmaisevat semanttisia relaatioita ja kommunikatiivista intentiota (joko samoin tai toisistaan riippumattomin keinoin).

Luvussa 4 Lazard siirtyy käsittelemään aktanttirakennetta verbiluokkien näkökulmasta. Verbit eroavat semanttisesti hyvinkin suuresti toisistaan, joten on itsestään selvää, että myös erilaisia tekoja ilmaisevien lauseiden tyypit ovat osin (kielestä riippuen enemmän tai vähemmän) erilaisia. Tärkeimmät verbiluokkajaot esitellään muiden ongelmanratkaisuyritysten (esim. Fillmore, Lehmann) kautta. Parhaimmillaan (François 1990; ks. Lazard s. 131 ja 126) verbit on niiden ominaisuuksien mukaan jaettu 24 luokkaan. Ei ole kuitenkaan selvää, onko näin tarkalla jaolla merkitystä aktanttirakenteen tutkimuksen kannalta.

Sekä morfosyntaktisesti että semanttisesti verbit voidaan jakaa pääluokkiin ja pienempiin luokkiin. Morfosyntaktinen jako vastaa vain osin semanttista jakoa. Pääluokat ovat luonnollisesti heterogeenisempiä kuin pienemmät luokat. Pääluokasta on esimerkkinä jo edellä mainittu kielen kaksiaktanttista peruslausetta morfosyntaktisesti vastaava verbiluokka. Kaikissa kielissä tätä rakennetta käytetään ilmaisemaan myös sellaisia tekoja, jotka ovat semanttisesti kaukana tyypillisestä teosta — Lazard esittää, että indoeurooppalaiset kielet olisivat tästä ääriesimerkki. Jako on tässä tapauksessa siis ennemmin morfosyntaktinen. Pääluokkien kohdalla niiden aktanttien merkintään käytetyt sijat ovat kieliopillisia (vrt. Drossard 1991: 436). Pienemmät luokat ovat selvästi homogeenisempiä, mutta kielien välillä on selviä eroja siinä, mihin jako luokkiin perustuu. Lazard huomauttaa myös, että esitettyjen verbityyppien esiintyminen kielissä ei ole millään tavalla pakollista ja että luokkien laajuus saattaa vai-

della kielikohtaisesti suuresti.

Tässä luvussa keskitytään melko vähän tunnettuihin seikkoihin. Pääluokkien verbejä käsitellään yhteensä neljällä sivulla, kun taas pienien luokkien eri tyyppien esittelyyn käytetään pitkälti kolmattakymmentä sivua. Hiukan häiritsee se, että Lazard ei aina selvästi ilmaise, onko kyse hänen omasta jaottelustaan vai perinteisesti tunnetusta termistä tai jaottelusta. Pienten luokkien alatyyppejä erotellaan yhteensä kymmenkunta; ne kaikki esitellään selvästi konkreettisin esimerkein, joista edetään semanttisiin yleistyksiin. Alkujaan jako siis perustuu morfosyntaksiin Lazardin periaatteen mukaan. Semanttisesti orientoitunutta typologia saattaa juuri tässä luvussa aluksi häiritä se, että Lazard yhdistää samaan luokkaan kuuluviksi semanttisesti selvästikin toisistaan eroavia verbejä (esim. ns. reversiibelit verbit *he broke the vase, the vase broke* ja ergatiivikielissä lausetyyppi *hän söi omenan, hän söi*). Kun on sisäistänyt Lazardin morfosyntaktisen lähtökohdan, esitetyt jaot ovat kuitenkin hyvinkin kiinnostavia ja antavat ajattelemisen aihetta. Jos kaikki semanttiset yleistyksiset eivät heti tunnu uskotavilta tai loogisilta, ne ainakin herättävät lukijan omiin pohdintoihin (esim. ns. anti-impersonaaliset verbit). Kuitenkaan ei voi olla sattumaa, että tietyyttypiset teot muodostavat niin monissa kielissä samantyyppisiä verbiluokkia.

Luvun lopussa Lazard hylkää perinteisen dikotomisen transitiivi- ja intransitiivi-verbijaottelun, koska useat luvussa esitetyt verbityypit eivät suoraan lukeudu kumpaankaan.

Luku 5 käsittelee aktanttirakenteen muunnoksia. Siinä ei (onneksi) keskitytä pelkkään passiiviin ja antipassiiviin, vaan esille otetaan myös monia muita muunnostyyppisiä. Yllättävää luvussa on kuitenkin refleksiivin ja resiprokaalin käsittelemättä jättäminen. Heti alussa Lazard toteaa muun-

nosten morfosyntaktisen ja semanttisen merkittävyyden olevan riippumattomia toisistaan. On olemassa myös morfosyntaktisia muunnoksia, joihin ei näytä liittyvän mitään semanttista tai pragmaattista eroa (*j'habite à Paris / j'habite Paris* 'asun Pariisissa'). Useimmiten muunnokset eivät kuitenkaan ole arbitraarisia — niitä tuskin olisi kieleen syntynyt, jos niillä ei olisi minäänlaista käyttötarkoitusta. Muunnokset eivät myöskään ole mitenkään suoraan verrattavissa kielten välillä. Samantyyppisellä muunnoksella saattaa eri kielissä olla aivan erityyppisiä funktioita, ja toisaalta samantyyppisiä funktioita ilmaisevien rakenteiden morfosyntaktiset erot voivat olla suuria. Näistä ainakaan jälkimmäinen toteamus tuskin hämmästyttää kielentutkijoita. Lazard olisi tässä kohdassa voinut mainita edes lyhyesti sen, että kaikilla muunnoksilla on oltava kielissä (semanttinen tai funktionaalinen) ydinalueensa, joka kattaa melko pitkälti samat perusfunktiot kaikissa kielissä (vrt. esim. Dixon 1994: 148). Ilman tätä ydinaluetta kielten välinen vertailu ei olisi mahdollista. Tämän ei tarvitse heijastua morfosyntaktiselle tasolle; esimerkiksi refleksiivin morfosyntaktinen merkintä saattaa vaihdella suuresti kielten välillä, mutta semantiikan, ja usein myös funktion, tasolla refleksiivirakenteet muistuttavat toisiaan.

Lazard käsittelee aktanttirakenteen muunnoksia aktanttina olevan nominaalilausekkeen, aktanttimerkitsimen (*indice actanciel / actant index*: tarkoittaa tässä verbin kongruenssimorfeemeja) ja inkorporoitumisen asteen kannalta yksi-, kaksi- ja kolmiaktanttisissa lauseissa. Agenttiin, objektiin ja kolmanteen aktanttiin (Tesnière 1988) liittyviä muunnoksia käsitellään vielä erikseen ja yhdessä. Monet semanttiset muunnokset liittyvät lauseen kuvaaman toiminnan laatuun tai aktanttien ominaisuuksiin. Usein esimerkiksi muutos agen-

tiivisuudessa merkitään muuttamalla agentin sijanmerkintää (esim. ergatiivista absoluutiiviin). Muunnoksen takana saattavat olla myös aktanttien definiittisyyttä ja elollisuutta koskevat muutokset; Lazard yhdistää nämä kaksi ominaisuutta yhden käsitteen eli *individuaation* alle. Nyrkkisääntönä voidaan pitää sitä, että definiittinen ja elollinen objekti merkitään eri tavalla kuin indefiniittinen, elottomaan olioon viittaava objekti. Erot voivat tulla esille objektin merkinnässä (sijanmerkintä, preposition lisäys), verbimuodossa, inkorporaationa tai jonkin rakenteen pakollisuutena (kuten pakollinen antipassiivi joissakin ergatiivikielissä, jos objekti on indefiniittinen ja ei-referentiaalinen). Objektin agenttia suurempaa merkintäkirjoa individuaation asteesta riippuen Lazard selittää sillä, että agentti on jo luonnostaan definiittinen ja elollinen, joten sen merkintä näiden piirteiden suhteen on turhaa. Objekti puolestaan on individuaation suhteen neutraali. Jos se definiittisyydessään tai elollisuudessaan lähestyy agenttia, se täytyy merkitä, jotta lauseen ymmärtäminen ei vaarantuisi (on pystyttävä erottamaan tappaja tapettavasta). Tämä selitys tuntuu täysin uskottavalta. Verbin kohdalla erilainen merkintä liittyy useimmin (luvussa 4 käsiteltyjen verbiluokkien lisäksi) tempukseen ja/tai aspektiin ja joissakin kielissä myös negaatioon (vrt. suomi). Joskus (esim. hindissä) ergatiivirakenne esiintyy pelkästään perfektissä (yleistyksestä Lazard esittää sen, että jos kielessä on tempukseen liittyvä *split* ergatiivisen ja akkusatiivisen merkinnän välillä, akkusatiivinen liittyy aina futuuriin ja ergatiivinen aina perfektiin). Antipassiivi puolestaan liittyy usein aspektiin: sillä voidaan ilmaista progressiivista aspektia, usein toistuvaa tai habituaalista tekemistä tai tekemistä, jota ei ole vielä saatettu loppuun tai jota ei ole aloitettu. Lazard huomauttaa läheisestä suhteesta prosessin imperfektiivisen luonteen

ja objektin alhaisen individuaatiotason välillä (vrt. Lazard 1989: 314). Tämä havainto perustuu siihen, että ne aiheuttavat samantyyppisiä morfosyntaktisia muunnoksia. Väitetä on ainakin suoralta kädeltä vaikea kumota, mutta toisaalta se ei tunnu täysin aukottomalta.

Kommunikatiivinen intentio vaikuttaa usein myös aktanttirakenteeseen ja lause-tyypin valintaan. Sen aiheuttamat muunnokset vaikuttavat morfosyntaksin tasolla pääasiassa diateesiin, objektin merkintään ja verbin kongruenssiin. Samoja muunnostyyppisiä voidaan käyttää sekä semanttisten että pragmaattisten muutosten ilmaisemiseen.

Kielissä on edellä käsiteltyjen lisäksi puhtaasti syntaktisista seikoista johtuvia muunnoksia. Nämä liittyvät esim. pää- ja sivulauseiden erilaiseen merkintään ja relatiivilauseiden muodostukseen. Luvun lopussa aktanttirakenteen muunnoksia verrataan vielä lyhyesti edellisessä luvussa käsiteltyihin pieniin verbiluokkiin. Vertailu jää kuitenkin hyvin pintapuoliseksi ja epäselväksikin, joten tässä on aihetta jatkotutkimuksille.

Viimeisen luvun alussa Lazard korostaa kielten määrän merkitystä yleistysten tekemisessä (vaikka hän siellä täällä esittää joitakin tendenssejä hyvinkin pienen otoksen perusteella, ne tuntuvat kuitenkin täysin hyväksyttäviltä ja ovat kimmokkeina jatkotutkimukselle). Tässä luvussa Lazard — kuten luvun nimikin, Korrelaatioita, antaa ymmärtää — käsittelee korrelaatiota eri morfosyntaktisten rakenteiden ja semanttisten ja pragmaattisten seikkojen välillä.

Lazard aloittaa käsittelemällä invariantteja korrelaatioita. Tähän ryhmään kuuluvat erilaiset esim. tempuksen tai persoonan aiheuttamat *splitit*. Nämä muunnokset ovat muuttumattomia vakioita, koska ne ovat kielen rakenteen määräämiä. Muuttumaton on myös niiden suunta (esim. merkitty ob-

jekti on aina definiittisen ja elollisen päässä jatkumoa).

Lazard luokittelee epäsuorat rakenteet omaksi tyyppikseen erotukseksi aktiivista ja toisaalta passiivista ja antipassiivista. Epäsuorilla rakenteilla hän tarkoittaa tässä rakenteita, joissa aktantti ei ole välittömässä suhteessa verbiin: saman verbin kanssa esiintyvien aktanttien merkintä saattaa tilanteen mukaan vaihdella eivätkä muunnokset ole verbin inherentin semantiikan aiheuttamia. Niihin lukeutuvat esimerkiksi ne suomen partitiiviobjekttilauseet, joiden objekti voi olla myös »akkusatiivissa» (*mies pesi paitaa, mies pesi paidan*), mutta niihin eivät lukeudu lauseet, joissa verbi vaatii pakollisesti partitiiviobjektin.

Diateeseistä otetaan esille vain passiivi ja antipassiivi, ja niitäkin käsitellään perinteiseen määritelmään tukeutuen: ne ovat tunnusmerkkisiä rakenteita, joilla on sama notionaalinen sisältö kuin vastaavilla aktiivilauseilla. Lazard kyseenalaistaa passiivin ja antipassiivin usein oletetun symmetrian, jonka hän osoittaa ulottuvan vain morfosyntaksin tasolle (vrt. Lazard 1997: 258). Semanttista symmetriaa näiden rakenteiden kohdalla ei ole löydettävissä, vaikka niillä onkin joitain samantyyppisiä käyttöjä (esim. refleksiivi ja epävolitionaalinen tekeminen). Jos kielessä niistä toinen täyttää vain jotkin kyseiselle rakenteelle normaalisti lankeavat funktiot, toinen saattaa ilmaista »vapaaksi jääneet» funktiot. Passiivin ja antipassiivin käytön Lazard selittää poikkeavuudella prototyyppisen transitiiivilauseen kuvaamasta toiminnasta. Antipassiivin käyttö liittyy enemmän prosessin ominaisuuksiin ja passiivi aktanttien, ennen kaikkea agentin, temaattisuuteen.

Alaluvussa Aktanssimalli Lazard esittää yhteenvedon perusrakenteissa havaittavista relaatioista ja listaa yksi- ja kaksiaktanttisten rakenteiden tärkeimmät ominaisuudet. Jos kielenulkoinen tilanne ei vas-

▷

taa annettuihin ominaisuuksiin perustuvaa tilannetta, on todennäköistä, että lauseen merkintä eroaa jollakin kielen rakenteen määräämällä tavalla prototyypin lauseen merkinnästä. Kaksiaktanttista peruslausetta vastaavat seuraavat ominaisuudet: agentti on temaattinen, objekti ja verbi taas muodostavat reeman; agentti on vahvasti yksilöity, inhimillinen ja volitionaalinen; teko on tarkoituksellinen, se suoritetaan loppuun asti ja se vaikuttaa oleellisesti objektin referenttiin; objektin referentti ei ole sama kuin agentin referentti, se voi joko olla yksilöity tai sitten ei; jos lauseella on subjekti, agentti toimii sinä.

Viimeisessä luvussa käsitellään myös hieman laajemmin transitiivisuutta, joka määritellään sekä morfosyntaktisesti että semanttisesti. Lähestymistapojen eroista huolimatta molempien antama tulos on se, että kolminapainen (N–V–N) rakenne on prototyypisesti transitiivinen. Rakenne, jossa objekti on inkorporoitunut verbiin, ei ole niin transitiivinen kuin rakenne, jossa objekti esiintyy itsenäisenä lauseenjäseneenä. Lazard hylkää dikotomisen suoran objektin käsitteeseen perustuvan transitiivisuuden määrittelyn muun muassa siksi, että sen mukaan monet epäsuorat rakenteet on luokiteltava intransitiivisiksi, koska niissä ei ole suoraa objektia. Semanttisesti transitiivisuus liittyy suoraan agentin ja objektin yksilöintitasoon, prosessin täydellisyyteen sekä siihen, kuinka paljon prosessi vaikuttaa objektiin: mitä korkeammat arvot tällä asteikolla on, sitä todennäköisemmin lause vastaa rakenteeltaan kaksiaktanttista peruslausetta. Aktiivi on transitiivisin lause, kaikki muut poikkeavat siitä jollain tavalla.

Lazard lopettaa kirjansa provosoivaan pohdintaan siitä, millaista kielitiede olisi, jos sen olisivat kehittäneet esimerkiksi filippiiniläisiä, kaukasialaisia tai irokeesikieliä puhuneet kansat: se olisi todennäköisesti

jo kauan sitten saavuttanut selvyuden, johon tänä päivänä ollaan vasta pyrkimässä. ■

SEPPO KITTILÄ

Sähköposti: seppo.kittila@utu.fi

MERI LARJAVAARA

Sähköposti: meri.larjavaara@helsinki.fi

LÄHTEET

- DIXON, ROBERT MALCOLM WARD 1994: *Ergativity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DROSSARD, WERNER 1991: Transitivität (vs. Intransitivität) und Transitivierung (vs. Intransitivierung) unter typologischem Aspekt. – Hansjakob Seiler & Waldfried Pemper (toim.), *Partizipation: Das sprachliche Erfassen von Sachverhalten* s. 408–445. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- DRYER, MATTHEW S. 1997: Are grammatical relations universal? – Joan Bybee, John Haiman & Sandra A. Thompson (toim.), *Essays on language function and language type* s. 115–143. Amsterdam: Benjamins.
- LAZARD, GILBERT 1989: Transitivity and markedness: the antipassive in accusative languages. – Olga Mišeska Tomić (toim.), *Markedness in synchrony and typology* s. 309–331. Berlin: Mouton de Gruyter.
- 1997: *Ergativity*. [Review article on R. M. W. Dixon's *Ergativity*.] – *Linguistic Typology* 1–2 s. 243–268.
- TESNIÈRE, LUCIEN 1988: *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck. (2. korjattu painos; 1. painos 1959.)